

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
MYKHAILO HRUSHEVSKY INSTITUTE
OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 16/17

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 19/20

Kyiv
UKRAINIAN WRITER
2012

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 16/17

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 19/20

Київ
УКРАЇНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
2012

Видання засноване у 1926 р., відновлене у 1992 р.

У вип. 16/17 “Українського археографічного щорічника” опубліковано статті й джерела до історії, що охоплює період від початку XI ст. до наших днів. Публікації вміщено в шести рубриках: “Археографія, джерелознавство”, “Картографія, фалеристика”, “Історичні статті”, “Публікації джерел”, “Рецензії, огляди” та “Miscellanea”. Пропонуються дослідження про Софійський собор у Києві, Волинське воєводство XVI ст., міжнародну політику в середині XVII ст., запорозьке козацтво тощо. Історіографічні студії стосуються українського літописання та історії Гетьманщини XVIII ст. На окрему увагу заслуговують шевченкознавчі дослідження, нариси про археографічну школу у Києві у XIX ст., діяльність Володимира Леонтовича та ін., а також видання документів з міської історії XVII ст., історії мистецтва XVIII ст. тощо. Широко представлено листування Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Богдана Кентржинського, Ярослава Дашкевича, Юрія Мицика, Всеволода Наулка та ін. Крім того, публікуються мемуарні нариси про діяльність ОУН на Київщині, а також про збереження архіву Івана Крип'якевича його родиною у складні 1970-ті – 1980-ті роки, документальні матеріали Олександра Рибалка і т.д.

Для науковців, викладачів історії, вчителів, студентів і всіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ (*головний редактор*),
Олександр МАВРІН (*заступник головного редактора*),
Броніслав АДАМОВИЧ, Геннадій БОРЯК, Віктор БРЕХУНЕНКО,
Дмитро БУРІМ, Ігор ГИРИЧ, Любов ДУБРОВІНА, Мирон КАПРАЛЬ,
Надія МИРОНЕЦЬ, Юрій МИЦИК, Всеволод НАУЛКО, Юрій ПІНЧУК,
Ольга ТОДІЙЧУК, Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ, Ярослав ФЕДОРУК

Редколегія тому:

Павло СОХАНЬ (*голова редколегії*),
Ігор ГИРИЧ, Володимир КРАВЧЕНКО, Олександр МАВРІН,
Григорій СТАРИКОВ, Ярослав ФЕДОРУК (*відповідальний секретар*)

Зареєстровано Міністерством юстиції України 30 квітня 2009 р.

Свідоцтво: Серія КВ № 15258–3830 Р

Зареєстровано ВАК України як фахове видання з історичних наук у 1999 р.

*Перереєстровано постановою Президії ВАК України від 01.07.2010 р., № 1–05/5
(Бюлетень ВАК України. – К., 2010. – № 7)*

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 3 від 21 червня 2012 р.)*

- © Археографічна комісія НАН України;
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2012
- © Український письменник, 2012

Володимир ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ (Київ)

**ІСТОРИОСОФСЬКІ ІДЕЇ АНТИЧНОСТІ (ГРЕЦІЯ)
ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (ІСПАНІЯ) У ТВОРЧОСТІ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА ТА В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

У статті автор ставить завдання відповісти на декілька питань: 1) визначити, як вирізнялись та актуалізувалися античні й середньовічні сюжети в українській історико-політичній думці, відповідно, другої половини ХІХ і першої третини ХХ століття; 2) зрозуміти, під впливом яких причин в українській історико-політичній думці виникає звернення саме до античної та середньовічної проблематики, як актуалізації навколишньої дійсності; 3) з'ясувати, чому М. Драгоманов для концептуалізації провідних ідей своєї історіософії вдавався до античної давньогрецької спадщини, а В. Липинський, натомість, до середньовічної іспанської. Для аналізу автор використовує провідні ідеї історіософської школи морфології історії (Тойнбі, Шпенглер) та синтетичний і структурно-системний наукові дослідницькі методи.

Відомо, що антична проблематика не лише не була чужою українській політичній і історичній думці та літературі, але й складала їхню органічну складову частину. Вже київський митрополит Іов Борецький бачить ідеал держави з героями грецької історії на кораблі на зразок “Енеїди”, тобто приходиться до демократичного бачення історії свого народу. Натомість російський історик Карамзін, для якого ідеал – імперія, одягає своїх героїв у римські тоги. Подібне ми бачимо в “Історії Русів”, де демократія відповідає звичаям національним і де йдеться про те, як закони пристосувати до звичаїв, а не звичаї до законів.

Античний сюжет – загибель Трої, поява троянців у царстві царя Латина, зв'язки між ними – був покладений в основу знаменитої “Енеїди” І. Котляревського. Античні сюжети надихали і наступні покоління української традиційної еліти, зокрема Лесю Українку і Михайла Драгоманова. Видатна поетеса вдало інтерпретувала трагедію Евріпіда “Іфігенія в Тавриді” (цей же сюжет використав і Гете). Драгоманов у 1869 р. захистив магістерську дисертацію “Вопрос об историческом значении римской истории и Тацит”, де розглянув також соціально-політичні теорії суспільства, передусім Гегеля і Гердера¹.

¹ Про різні бачення Гердером і Гегелем місця України в майбутньому Європи та світу і про перемогу, завдяки Марксові, Леніну і їхнім епігонам, концепції Гегеля про історичні та не історичні народи див. ширше: *Потульницький В. А.* Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії ХVІІ–ХХ століть. – К., 2002. – С. 323–334.

У наступній своїй праці на античну проблематику “Очерк историографии в древней Греции” Драгоманов стверджує думку про відносну автономність політичних і культурних ідей, які можуть випереджати реальні політичні відносини в тій чи іншій країні. У трагедійних есхілівських барвах подає Драгоманов своєрідну тріаду, котра, на його переконання, призвела Україну до стану трагедійної дійсності реалій ХІХ ст. Це, по-перше, спотворення і незнання трагедійної української історії, її уроків і досвіду; по-друге, наступ на українську мову, її заборона Валуєвським та Емським указами; по-третє, втрата усіх форм власної державності українського народу (Гетьманська держава і Запорозька Січ), відсутність яких простеляє Україні шлях і долю, за Гегелем, усіх плебейських, “не історичних” націй.

Уся українська історія набуває у баченні Драгоманова трагічності (вже в сенсі Софокла) внаслідок критичної оцінки мислителем двох реалій, у які потрапив з тих чи інших причин український народ. Перша з них, за Драгомановим, – це перебування України під польським і, особливо, під московським пануванням. Друга – це роль козацтва в українській історії та його історична доля.

Польський період в українській історії вносить, за Драгомановим, цілу низку глибоких і непоправних помилок не лише у життя України, але й у життя Східної Європи в цілому. Чи не найбільшою з цих помилок стало з’єднання українських та білоруських земель з Польщею внаслідок унії, за допомогою котрої польські політики прагнули досягти насправді не федерації, а асиміляції².

Ще більшу, порівняно з поляками, трагедію принесло панування московське. Воно зажадало не лише асиміляції, а й відриву від Європи, в якій Україна перебувала споконвічно як невід’ємна складова частина. “Народ цей (український. – В. П.), – пише Драгоманов, – довго жив спільним з цим (європейським. – В. П.) світом життям і йшов з Європою до самого 18-го в., наскільки це йому позволяла нещасна його доля, котра насилала на його татарські і турецькі руйнування. Тільки міцний царський кордон, а потім одчужіння од українського народу панських станів, власне з 18-го ст., положило межу між українцями та європейським світом”³.

Глибша асиміляція українців під Москвою, аніж навіть під Польщею, призвела до того, що “...Україна, стративши всяку тіль своєї вправи, пішла назад в освіті, в господарстві і т. і. Докладна історія українського народу в 18 і 19 ст. з показом його думок могла б доповнити про дійсну потребу для України своєї вправи, котрої бажають ті українці, що не одвертаються од своєї землі і її люду. Така історія, звісно, не може появитись під московською цензурою”⁴. В особі московських правителів, підкреслює Драгоманов, народ український у ХVІІІ–ХІХ ст. не лише не позбувся старих маленьких тиранів –

² Див. ширше: *Гермайзе О. М. П. Драгоманов в українській історіографії // Україна. – 1926. – Кн. 2–3. – С. 135–136.*

³ *Драгоманов М. П. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880) // Драгоманов М. П. Вибране. – К., 1991. – С. 460.*

⁴ Там само.

виборних маріонеткових гетьманів, а й отримав нових, більших і лютіших – московських і російських самодержців.

“А коли так, – продовжує мислитель свою думку, – то що ж нам було за користь з того, що і ми перетерпіли жорстокість Петра I-го, остервенілість Меншикова, і німців Біронових, дурості Павла I-го, солдатське звірство Аракчєєва, холодну самоволю Миколи I-го, про котрих українці не можуть навіть сказати, що це були «свої собаки, котрих ми ж самі вигодували», бо в нас позаду не було ніякого Івана IV”⁵. Драгоманов перераховує всі хитрощі і підступності, до яких вдавався царський уряд, використовуючи московських бояр та петербурзьких чиновників для того, щоб знищити давні українські гетьманські порядки, починаючи від періоду відразу після Хмельницького аж до зруйнування Січі у 1775 р. Він відзначає, що всі ті зусилля були марні і для Росії, оскільки довели, що і запроваджені нею нові порядки нікуди не годяться⁶.

Взагалі весь період перебування України під владою Москви Драгоманов окреслює, як суцільну трагедію і “пропачий час” для української культури, оцінюючи її розвиток зі штандтпункту ідеї прогресу. Москва ставила всілякі перешкоди для прогресивного розвитку України, проводячи або політику завоювань, або власного легітимізму і консерватизму, знищуючи тим самим легітимізм і консерватизм українські. Все це Драгоманов пояснює навіть не злощасною долею України, а насамперед недолугістю самої Росії, яка ніколи протягом усієї своєї історії не спробувала витворити щось путнє і розумне у власному державному житті. “Уся історія Росії, – зазначає він, – є ніщо інше, як ряд лих, що повалилися на населення цієї країни внаслідок його невміння федеруватися, і якщо є у цій історії [російській] який-небудь сенс, то він полягає в тім, щоб колись таки випрацювати здатність до федеративного ладу, котрий єдиний є лише спроможним впорядкувати хід речей «от финских хладных скал до пламенной Колхиды»”⁷.

Драгоманов для промовистості свого умовиводу процитував рядок з вірша О. С. Пушкіна “Клеветникам России”, котрий був відгуком на польське шляхетське повстання 1831 р. і в якому поет подав своє бачення віковичного конфлікту – суперечки між росіянами і поляками за слов’янську спадщину⁸. Цей спір, як він відкрився поету, розпочався у ранньому середньовіччі і завершувався на той час участю польських легіонів у війні з Росією на боці Наполеона і вищезгаданим повстанням.

Відповідно, вже в трагедійному еврипідівському обрамленні, подає Драгоманов і історію українського козацтва. Драгоманов засуджує польських і московських націоналістів-державників, які подають українське козацтво у своїх працях як суцільних розбишак і бандитів і взагалі антисупільний

⁵ Драгоманов М. П. Пропащий час // Драгоманов М. П. Вибране. – С. 563.

⁶ Там само.

⁷ Драгоманов М. П. Несколько мыслей по вопросу “Что делать?” // Вольное слово. – 1882. – № 38. – С. 8.

⁸ Пушкин А. С. Клеветникам России // Пушкин А. С. Сочинения: В 3 т. – М., 1985. – Т. 1. – С. 499–500.

Історіософські ідеї античності (Греція) та середньовіччя...

деструктивний елемент⁹. На противагу вищезгаданим опонентам він наводить приклади з українського козацького історичного епосу, створеного саме репрезентантами і речниками українського козацтва, і вказує, що антисупільний елемент не був би в стані створити подібний епос ані в принципі, ані апіорно.

Найбільша ж історична трагедія українського козацтва полягала у тому, що, по-перше, Запоріжжя являло собою військову соціальну потугу, за що і було знищене Москвою, а по-друге, що українці до всього в державницькій справі доходили запізно і ніколи не встигали усвідомити своє реальне становище й забезпечити злуку своїх розрізнених військових ідентичностей. Щодо свого першого твердження Драгоманов зазначає: “Ці республіки (українські козацькі. – *В. П.*) мали свої недоліки і в минулому, – але все таки вони були республіки, все ж таки, наприклад, Запоріжжя являло собою повністю демократичну общину, і при цьому зовсім не виключно військову і навіть розбійницьку, зовсім не дику, як це волять стверджувати офіційні історики польські (Шуйський) і московські (Соловйов), і пан Куліш, котрий чомусь звернувся до їхніх ідей; все ж таки в гетьманщині сотня була, по крайній мірі в принципі, волостю, яка самоуправлялася, полк таким самим повітом, а вся Гетьманщина – такою ж областю, у котрій поступово вироблялися форми загальнонародного представництва”¹⁰.

Ставлячи перед собою завдання не стільки показати трагедію українського народу, скільки “осудити те минуле, що з нього виплили тяжкі болячки сучасності”¹¹, Драгоманов з позицій історії не лише затавровує польський і московський режими, а й звинувачує самих українських провідників – старшину і гетьманів у сповільненій реакції, нездатності дати адекватну оцінку свого становища і вжити своєчасних заходів на основі такої оцінки, у неможливості внаслідок власної недолугості використати навіть ті шанси, які їм надавала історія.

“Вже в перші роки після злуки з Москвою, – відзначає Драгоманов, – чернь посполита і козацька з самим Запоріжжям, міщани і частина духовенства, держачись монархічних ідеалів, ішли проти автономних тенденцій козацької старшини і вищого духовенства і підрізали ті тенденції між 1657 і 1663 рр. Потім міщани, запорожці і почасти посполита чернь, скуштувавши боярського уряду, почали змінювати думки, але вже запізно... Коли Мазепа піднявся проти царя, тоді він і частина старшини козацької поспробували зійтися з Запоріжжям, але знову запізно.... В простому народі скасування Запоріжжя, очевидячки, визвало жаль, котрий видно по великому числу пісень, та провідною думкою в них іде жаль не за автономією козацькою, а за те, що «степи подаровано генералам...»¹².

⁹ Гермайзе О. Драгоманов в українській історіографії. – С. 141.

¹⁰ Драгоманов М. Литературно-политические отрывки // Вольное слово. – 1881. – № 50. – С. 14.

¹¹ Гермайзе О. Драгоманов в українській історіографії. – С. 145.

¹² Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. П. Вибране. – С. 534.

Заходи для виправлення ситуації, в яку загнала Україну її трагічна історія, Драгоманов вбачає у цілеспрямованій мовній і державно-просвітницькій політиці. У мовній політиці він, насамперед, засуджує тих авторів, які, як Пантелеймон Куліш, перекладають українською мовою “Дон Жуана” Байрона, більш далекого, на переконання Драгоманова, від простого народу, ніж конче потрібні йому Гамлет, Отелло та ін. подібні твори Шекспіра¹³. Мислитель радить українським письменникам, поетам і філологам перекладати простою українською народною мовою твори видатних трагіків – Гомера, Софокла, Данте, Шиллера, Шекспіра тощо – аби показати українському народові усі масштаби і глибину трагедії, у якій він опинився, потрапивши в імперські російські тенета.

“Я думав і думаю, – відзначає з цього приводу Драгоманов, – що, з маленькою зміною фраз, великі психологічні драми Шекспіра, як Гамлет, Макбет, Лір, Отелло – можна і слід давати нашим мужикам читати і грати перед ними... Я сам передав в Галичину переклади Руданського, радив перекласти всего Гомера, «Антигону» Софокла, твори Данте, «Вільгельма Телля» і «Орлеанську Дівчину» Шиллера і т.д. Почасти се й сповнилось”¹⁴.

Зазначаючи, що “для політики потрібна історія, як для медицини фізіологія”¹⁵, Драгоманов водночас вважає, що “політична мудрість потребує смілого погляду в будучину та притягання на свій бік громадської думки і народних мас”¹⁶. Тому він застерігає, що новітньою трагедією було би, якби український загал пішов слідом за українськими сепаратистами у їхньому стремлінні “виділити російську Україну в осібну від Росії (і від Австрії. – В. П.) державу”¹⁷. Згадуючи своє перебування в Галичині 1873 р., Драгоманов наводить розмови з галичинами, які цілком серйозно приміряли до України корону святого Стефана Угорського, або статті у львівській газеті “Діло”, які промовляли про створення Київського королівства.

Плани ж галичан, спрямовані на “виділ усіх русько-українських земель Австро-Угорщини в осібну державну країну, аби тільки під берлом Габсбургів”¹⁸, – це хибна політика, яку Драгоманов засуджує. Боротьба призведе до нової трагедії, і тому “сеї боротьби не можна (допускати взагалі. – В. П.), а надто в нашій нації, котра, власне, нація плебейська”¹⁹. Ця нація, відповідно, має йти шляхом, накресленим для таких народів Гегелем і Марксом, оскільки “український рух не може мати серйозної громадської ваги, поки не стане на політичний ґрунт”²⁰. Методи, які пропонує Драгоманов для уникнення нової трагедії на шляху до власної української соборної держави, найпростіші: це, по-перше, здобуття політичної автономії, яка має

¹³ *Його ж.* Листи на Наддніпрянську Україну. – Вид. 2-ге. – Б. м., 1915. – С. 31.

¹⁴ Там само. – С. 30–31.

¹⁵ Там само. – С. 1.

¹⁶ *Драгоманов М. П.* Чудацькі думки... – С. 480.

¹⁷ *Його ж.* Листи на Наддніпрянську Україну. – С. 42.

¹⁸ Там само. – С. 52.

¹⁹ Там само. – С. 52–53.

²⁰ Там само. – С. 51.

випереджати національну автономію; по-друге, взяття на озброєння гасла імператора Франції Наполеона III (1852–1870), який здобув корону, відштовхуючись від посади голови уряду французької Другої республіки (1848–1852) засобами виходу “з легальності, щоб увійти в право”²¹.

Отже, висновок Гегеля, перенесений на чеський ґрунт та розвинутий чеськими просвітителями, згідно з яким українці, як і чехи та інші народи, мають пройти шлях, накреслений для всіх плебейських, неісторичних народів, Драгоманов творчо розвинув у своєрідній тріаді осмислення української історичної, мовної та державно-політичної трагедії. Цей шлях, за Драгомановим, укладається у три фази: пробудження (розповідь народів про страшну українську історію і переклад та розповсюдження серед нього для ліпшого усвідомлення власного становища різноманітних творів видатних трагіків); відродження (здобуття політичної автономії шляхом виходу з легальності і входу у право); самоозначення (усвідомлення себе нацією, національна автономія)²².

Інший видатний представник державницької школи в українській історичній та політичній думці, який став ідеологом другої монархічної козацької держави в історії України – Гетьманату 1918 р. – Вячеслав Липинський, який теж певний час формувався в Женеві, античну традицію при оцінці українського минулого, на відміну від Драгоманова, не використовував. Він широко вдавався до осмислення у своїй творчості ідей середньовічної лицарської (здебільшого іспанської) літератури і подекуди використовував не античні, а біблійні сюжети (відомі образи Хама і Яфета, інші гіперболи)²³.

Особливо симптоматичною в цьому контексті є праця мислителя “Трагедія українського Санчо Панса”²⁴, у котрій В. Липинський, як ми відзначали в низці попередніх досліджень, використовуючи ідею циркуляції еліт італійських соціологів Гаetano Моска (1858–1941) та Вільфредо Парето (1848–1923)²⁵, проводить думку про постання української традиційної держави на основі вирішення проблеми діалектики ідеалізму і традиції (Дон Кіхот), з одного боку, і реалізму та поступу (Санчо Панса), з другого.

Як зразок вже вирішеної проблеми такої діалектики В. Липинський бере за приклад стару Європу, де “практичний Санчо Панса реалізує ідеї

²¹ Там само. – С. 43, 51.

²² Про чеський досвід див.: *Потульницький В. А.* Історія української політології. Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці. – К., 1992. – С. 190–200; про концепцію Гегеля та його різноманітних послідовників – Маркса, Леніна, Гроха, Лисяка-Рудницького та ін. див.: *його ж.* Україна і всесвітня історія. – С. 12, 323–327.

²³ Див.: *Дашкевич Я.* Хам чи Яфет: Вячеслав Липинський і українська революція // Вячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.; Філадельфія, 1994. – Т. 1. – С. 60–67.

²⁴ *Правобережець В.* [Липинський В.] Трагедія українського Санчо Панса (Із записної книжки емігранта) // *Harvard Ukrainian Studies.* – Vol. IX. – No. 3/4 (December 1985): *The Political and Social Ideas of Vjacheslav Lypyn's'kyj* / Ed. Jaroslaw Pelenski. – P. 397–406.

²⁵ Див.: *Потульницький В. А.* Теорія української політології. – К., 1993. – С. 25–31.

романтика Дон Кіхота” і, однак, при відмиранні старої культурної верстви якомсь спромагається не лише силою молодості вибитися наверх, а й перейняти витворену цими старими верствами культуру. Оскільки Україна, за визначенням В. Липинського, так само є краєм західної культури, головні лінії розвитку цієї культури у вирішенні проблем діалектики ідеалізму і реалізму, традиції і поступу, зобов’язують і українців переймати цей європейський досвід²⁶.

Називаючи гетьмана Богдана Хмельницького останнім українським Дон Кіхотом, В. Липинський охрещує його “наступників” – виборних гетьманів та кошових отаманів І. Виговського, І. Мазепу, П. Орлика, П. Калнишевського українськими Санчо Пансами, котрі не повірили в династичну ідею гетьмана Богдана і вернулись на свій звичний питомий шлях – практицизму. В їхній особі Санчо Панса “...став пробувати, як би можна було збудувати Україну практичними реалістичними методами, і на яку реальну силу можна б було в цій будові опертися. Замість творити в собі життя він (Санчо Панса. – В. П.) став приглядатись до життя (в чужих країнах за чужими зразками. – В. П.) і, заблукавши в трьох соснах практицизму, він загубив свій шлях, мудрував з Виговським, з Мазепою, пішов на еміграцію з Орликом, ліг до гробу з Кальнишевським. Не стало українського Дон Кіхота (Б. Хмельницького. – В. П.), не стало і української нації”²⁷.

Приглядаючись до життя в різних європейських країнах, Польщі та Росії, Санчо Панса в особі наступників Б. Хмельницького – виборних гетьманів Малоросії не лише став просто переймати чужий шлях. Приглядаючись пильно до сусідів, він став чекати волі чужих європейських та московських Дон Кіхотів і таким чином творити “царство Санчо Пансів за їх зразками”. Тим самим цей український Санчо Панса ступив, за визначенням Липинського, на шлях трагедії, широко відчинивши їй українські ворота. “І коли здійснились мрії сусідські – поїхав Санчо Панса до свого сусіда в надії, що ось наступить воля од всіх Дон Кіхотів і настане царство Санчо Пансів. Та тут його ждала трагедія... Вигнали його з торбою, і він в слушнім обуренні ремствував з цілою люттю на свого Дон Кіхота, що він був слабкий, що він не зумів його повести за собою”²⁸.

Разом з тим, не відмовляючи українському Санчо Панса у таланті і навіть називаючи його “може, найбільш талановитим серед своїх європейських братів”, В. Липинський зазначає, що чужий Дон Кіхот – це демократ, а його хамство – це причини трагедії і українського Санчо Панса. “Хамство Дон Кіхота демократа, ось причина трагедії українського Санчо Панса. Український Дон Кіхот найде загублену віру в самого себе, в заховані в собі завіти предків, і Санчо Панса тоді повірить, і скінчиться його страшна, кривава подорожня трагедія”²⁹.

²⁶ *Правобережець В. [Липинський В.] Трагедія українського Санчо Панса.* – Р. 397–399.

²⁷ Там само. – Р. 400.

²⁸ Там само. – Р. 405.

²⁹ Там само. – Р. 406.

Історіософські ідеї античності (Греція) та середньовіччя...

Заважає ж припиненню, врешті-решт, його власної подорожньої трагедії той факт, що зброєносець Санчо Панса вступає в український роман В. Липинського з тими ж якостями, що і справжній Санчо Панса – в іспанський роман Сервантеса. Піренейський Санчо Панса – це портрет іспанського селянина феодальної доби, якого характеризує, насамперед, “хитрувата простодушність і наївна жадова прибутку, розумувальний егоїзм, господарча діловитість і здоровий глузд”³⁰.

На заваді ж припиненню багатоговікової подорожньої трагедії українського Санчо Панса стоїть брак усвідомлення і врахування попереднього досвіду, здобутого на шляху українського державотворення його ж українськими Дон Кіхотами. Оскільки “Санчо Пансові нашому бракує одного, – двох сот літ попередньої культури”, які надали б йому можливість самостійно віднайти і зрозуміти власний, традиційний шлях державотворення, він, як зазначає В. Липинський, “... то не доскочить, то перескочить”³¹.

У Іспанії сам Сервантес, як лицар і солдат середини XVI ст., поранений в груди і ліву руку, володіння якою втратив назавжди, під двомастами роками попередньої лицарської культури розумів світогляд іспанської шляхти. В основі цього світогляду, що сформувався вже за часів війн двох давньоіспанських монархів з однієї династії Трастамара – Ізабелли I Кастильської (1474–1504) і Фердинанда II Арагонського (1479–1516), перебувала закорінена ідеальна лицарська і військова мораль. Цю ідею благородного і незможного мандрованого лицарства кастильський Дон Кіхот розвиває в промові про золоту добу, в бесіді з племінницею і ключницею, у блискучій і сміливій відповіді фанатичному і злісному духівнику герцога, нарешті у знаменитих розмірковуваннях про військово мистецтво і науку, у котрих корисливій кар’єрі чиновника протиставлено “благородну і важку службу солдата”³².

Подібна ж ситуація вимальовується у В. Липинського з українським Дон Кіхотом. Український Санчо Панса не в стані не лише поглянути на ситуацію очима українського Дон Кіхота, вставши на хвилю на його місце, але й просто умістити в свій світогляд його традиційні безглузді і божевільні, на його думку, цінності, оскільки, за Липинським, культура і такт в обох героїв геніального твору Сервантеса – це антиподи. “І буде мучитись наш Санчо Панса доти, – завершує В. Липинський свій аналіз, – доки не прийде український Дон Кіхот. Буде він блукати в своїх реальних і практичних комбінаціях, доки Дон Кіхот своєю вірою не потягне його за собою в світ не нудного, а захоплюючого образами Дон Кіхотового духа... Тільки непохитна віра Дон Кіхота в себе, в свою стару зброю, в свою стару традицію, в свою стару культуру, покладе кінець трагедії Санчо Панса”³³.

³⁰ Див.: *Державин К. Сервантес и “Дон Кихот”*: Вступительная статья // *Мигель де Сервантес де Сааведра. Хитроумный идалго Дон Кихот Ламанчский*. – Минск, 1955. – С. 12.

³¹ *Правобережець В. [Липинський В.] Трагедія українського Санчо Панса*. – Р. 406.

³² *Державин К. Сервантес и “Дон Кихот”*. – С. 10–11.

³³ *Правобережець В. [Липинський В.] Трагедія українського Санчо Панса*. – Р. 406.

В історіософському плані В'ячеслав Липинський синтетично відтворив у низці праць монархічні традиції в історії України, зокрема роль Богдана Хмельницького як провідника першої в козацькій Україні спадкової монархії. Побудова ідеології українського монархізму на історичних державотворчих династичних традиціях української еліти доби Визвольної консервативної революції під проводом Богдана Хмельницького була неабиякою заслугою В'ячеслава Липинського і як вченого, і як ідеолога. Тут йому стали у пригоді і власне попереднє вивчення української історії XVI–XVII ст., і написання на цю проблематику декількох книжок і статей історіософського плану³⁴. Попри все це – образи гетьманів Богдана і Юрія Хмельницьких, їхнього наступника Івана Виговського, вінець усієї справи Війська Запорозького як держави, у історіософії В. Липинського були змальовані у кінцевому підсумку як трагічні.

Подібна паралель, відзначена В. Липинським, спостерігається і у вчинках справжнього, іспанського Дон Кіхота. Він марно силкується відновити вже втрачені цінності феодално-лицарського стану у сучасному йому житті іспанського суспільства, де вже декілька десятиліть проростає і все більше стверджується капіталізм, “намагається з великою втратою для себе повернути назад колесо історії, підмінити дійсність хибною уявою про неї, яку він вичитав з фантастичних романів”³⁵.

Трагічною вважає В. Липинський і проаналізовану ним в “Листах до братів-хліборобів” діяльність представників консервативного шляхетсько-дворянського напрямку в українській літературі, бо “політичні змагання при перевазі колоніальної демократії приносять їм тільки гіркі моральні муки, а часто вигнання і передчасну та бесплодну, нікому не потрібну смерть. Борючись реально за ідею політичного визволення колоніальної нації і не маючи сили приборкати місцеву колоніальну демократію, вони своєю самопожертвою викликають тільки з царства ненароджених тіней не здатні до життя політичні ембріони”³⁶.

Як яскраві приклади особистих і разом з тим притаманних загалу літературних діячів українського консерватизму трагедій, В. Липинський наводить трагедії поета Івана Котляревського і письменника Миколи Гоголя, у яких наvertsалися сльози при змалюванні українського козацтва, хоч вони інколи огортали його опис у глузливій та насмішкуватій шати; публіциста та письменника Пантелеймона Куліша і поета Михайла Чайковського – захисників панства і козацтва, які у трагічних тонах змальовували Руїну, “Чорну раду” і діяльність виборних гетьманів і стали таким чином, за виразом В. Липинського, “літературними епігонами козацтва”; згадує видатного українського вченого Володимира Антоновича, велика трагедія якого полягала в тому, що він спершу став “активним самостійником”, котрий намагався своїм науковим доробком історика та етнографа відділити Україну від Польщі

³⁴ Див.: *Потульницький В. А.* Історія української політології.

³⁵ *Державин К.* Сервантес и “Дон Кихот”. – С. 11–12.

³⁶ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів / Ред. Я. Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 257.

Історіософські ідеї античності (Греція) та середньовіччя...

та Росії, а згодом відкрив, вже як археолог, стільки речей на шляху самостійництва, з якими не міг дати собі раду, і втратив не лише можливість, а й здатність синтезувати, зневірившись і відправивши для завершення своєї справи за кордон, до австрійського Львова, свого найздібнішого учня Михайла Грушевського...

“Тільки в такому безтілесному царстві літератури можуть знайти душевний спокій для себе всі чесні Дон Кіхоти, – зазначає В. Липинський, – нездійсненої при демократичному типі взаємовідносин між активними і пасивними елементами місцевої ідеї державно національної... Тільки усвідомивши собі вищевказане, можна зрозуміти всю трагедію нашого літературного «відродження», що йшло в парі з політичним конанням; гіркий «юмор» Котляревського і Гоголя; трагедію літературних епігонів козацтва: лівобічного – Куліша і правобічного – Михайла Чайківського; трагедію Антоновича, зразу активного самостійника, врешті археолога і т. д.”³⁷.

Так само і іспанський Дон Кіхот свої фантастичні, шанолюбні задуми виявляє в маніакальному мавпуванні героїв лицарських романів. “З цим напрямком безумства Дон Кіхота пов’язані такі широко відомі епізоди роману, як битва з вітряками, напад на стадо баранів, сутичка з купцями, пригода з мертвим тілом, церемонія посвяти в лицарі і т.д., тобто купа пригод, з котрими переважним чином пов’язано уявлення про Дон Кіхота як про сміховинну і безглузду фігуру, як про маньяка, небезпечного своїми витівками і за діло посадженого у кліть”³⁸.

Вищезазначені особисті трагедії українських політичних, наукових та літературних діячів В. Липинський порівнює не лише з трагедією героїв Сервантеса, а й з трагедіями колоніальних південноамериканських націй, що потрапили, як Україна під владу Польщі, а згодом Москви, під завоювання іспанських конкістадорів, і де творці новоутворених держав, на зразок Сімона Болівара, побачивши, у що в дійсності перетворились “зусиллями” епігонів результати їхньої праці, зневірилися у національних демократіях взагалі й у постколоніальних демократіях на території Америки зокрема³⁹.

* * *

В Україні традиційне бачення минулого в контексті трактування української історії та політики з науковою концептуалізацією античної проблематики вперше оформилось у творчості Михайла Драгоманова наприкінці 1870-х рр. Воно постало, як і у стародавній Греції часів Есхіла, завдяки історіософській оцінці подій зовнішньополітичного характеру та їхніх наслідків: приєднання козацької України до Московського царства; ліквідація Запорозької Січі; заведення в Україні кріпацтва; муштри козаків в імперській армії; спонук і прецедентів появи Валуєвського та Емського указів про заборону української літературної мови; асиміляції правлячої верстви україн-

³⁷ Там само. – С. 257–258.

³⁸ *Державин К.* Сервантес и “Дон Кихот”. – С. 10.

³⁹ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. 258–259.

ської шляхти. Знову ж таки, як в античній Греції, появу трагедії, на переконання Драгоманова, зумовили зовнішні конфлікти і війни (з поляками, турками і згодом з Москвою) і, як наслідок, війни, котрі велися на духовному і мовно-літературному фронті, вже як аналіз вищеперерахованих подій та їхніх наслідків.

Представник державницької історіософської думки наступного ХХ ст. В'ячеслав Липинський класові протиріччя між світоглядом свого класу – шляхти – і світоглядом українського простого народу та провідників, що вийшли з його середовища, підняв до психологічної драми. Він намагався трактувати їх як конфлікт між мудрими проводирями, донкіхотами-шляхтичами та своєкорисливими і обмеженими представниками народу, уособленими Санчо Пансою. Всі біди України – це, за Липинським, трагедії українських Санчо Пансів та фіаско їхніх реальних та практичних політичних комбінацій, які робилися і робляться поза врахуванням світогляду і бачення безпомилкових і благородних донкіхотів-шляхтичів. Класове протиріччя у Липинського є водночас і протиріччям психологічним, яке саме по собі вже є трагедією, оскільки народ ніяк не може зрозуміти високих лицарських ідеалів шляхти і стати на її кастові позиції у справі українського державотворення.

Після Драгоманова античні сюжети, які прилучали громадян України до європейського політичного і культурного досвіду, не розроблялись принагідно до розвитку української державницької політичної та історичної думки. Драгоманов був останнім українським мислителем державницької школи, який і на початку, і в зрілий період своєї творчості активно займався осмисленням в цьому контексті античних сюжетів. Ідеолог другого Гетьманату В'ячеслав Липинський відмовився від античної спадщини і дивився на проблему консерватизму дещо вужче, міряючи її головним чином середньовічними мірками, з елементами лицарського ордену, своєрідної касты, закритої організації. З Драгомановим та Липинським державницька школа в українській історико-політичній думці пройшла еволюцію концептуалізаційних ідей від античної проблематики (Греція) до середньовічної (Іспанія).

Володимир Потульницький (Київ). Історіософські ідеї античності (Греція) та середньовіччя (Іспанія) у творчості Михайла Драгоманова та В'ячеслава Липинського: порівняльний аналіз.

За допомогою синтетичного, структурно-системного і порівняльно-історичного наукових методів автор статті досліджує феномен появи і розвитку бачення українського минулого в сенсі трагедії у науковій спадщині Михайла Драгоманова і В'ячеслава Липинського. На основі аналізу праць, написаних обома авторами з використанням античних давньогрецьких і середньовічних іспанських джерел, автор доходить висновку, що рішення створити ретроспекцію української історії з актуалізацією трагедійних сюжетів постало в обох мислителів не в Києві і навіть не в Україні. Таке бачення минулого було розроблене ними в еміграції після ознайомлення зі спадщиною європейських прихильників загальновідомої гегельянсько-марксистської теорії про так звані історичні та неісторичні народи.

Ключові слова: давньогрецька трагедія, середньовічний іспанський роман, українська політична думка.

Історіософські ідеї античності (Греція) та середньовіччя...

Владимир Потульницький (Київ). **Историсофские идеи античности (Греция) и средневековья (Испания) в творчестве Михаила Драгоманова и Вячеслава Липинского: сравнительный анализ.**

Применяя научные методы синтетического, структурно-системного и сравнительно-исторического анализа, автор статьи исследует феномен появления и развития видения украинского прошлого в контексте трагедии в научном наследии Михаила Драгоманова и Вячеслава Липинского. На основе анализа работ, написанных обоими авторами с использованием античных древнегреческих и средневековых испанских источников, автор приходит к заключению, что решение создать ретроспекцию украинской истории с актуализацией трагедийных сюжетов возникло у этих мыслителей не в Киеве и даже не в Украине. Такое видение прошлого было разработано ими в эмиграции после ознакомления с наследием европейских адептов общеизвестной гегельянско-марксистской теории о так называемых исторических и неисторических народах.

Ключевые слова: древнегреческая трагедия, средневековый испанский роман, украинская политическая мысль.

Volodymyr Potulnytsky (Kyiv). **Historiosophic Ideas of Ancient Greece and Medieval Spain in the Works of Mykhailo Drahomanov and Viacheslav Lypynsky: A Comparative Analysis.**

In the framework of synthetic, structural, systematic and comparative methods the author investigates the origin and development of the vision of Ukrainian past in the sense of tragedy in the scientific heritage of Mykhailo Drahomanov and Viacheslav Lypynsky. On the basis of the works, written by these two authors with the access to the ancient Greek and medieval Spanish historical sources, the author maintains that the decision to create the vision of Ukrainian history with the actualization of the tragic plot was not taken by them in Kyiv and even in Ukraine. These ideas of Drahomanov and Lypynsky were obvious in emigration after the studying of the European heritage of the followers of the well-known Hegel's and Marx's theory about the historic and non-historic nations.

Key words: ancient Greek tragedy, medieval Spanish novel, Ukrainian political thought.